

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

40 ÉVES AZ ALFÖLD
JUHÁSZ BÉLA
KOCZOGH ÁKOS
MOCSÁR GÁBOR ÍRÁSAI

PÁLYAKÉP
BARTA JÁNOSRÓL
KOVÁCS KÁLMÁN RÓL
TAMÁS ATTILÁRÓL

HATÁR GYŐZŐ
ELBESZÉLÉSE
NÁDAS PÉTER
TRAGIKOMÉDIÁJA

„SZÖGESDRÓT
A TUDATBAN”
CSOÓRI SÁNDOR ESSZÉJE

NEGYVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

1990/7

<i>Baka István</i> verse: Yorick monológja Hamlet koponyája felett	3
<i>Gál Sándor</i> verse: a mondhatatlan	4
<i>Nagy Gáspár</i> versei: A Főpap udvarában, Őrizhetem a Város porát	4
<i>Nádas Péter</i> : Protokoll (tragikomédia)	6
<i>Kányádi Sándor</i> verse: Begyűző	11
<i>Zalán Tibor</i> verse: a hasonlat 3. fele	12
<i>Oravecz Imre</i> verse: Szajla (Kishegy)	13
<i>Határ Győző</i> : A bábudobáló meg a jó tündértanonc (elbeszélés)	14
<i>Kiss Tamás</i> verse: A vers fölöttünk	18
<i>Stetka Éva</i> versei: Töredékek, Most	18
<i>Dusa Lajos</i> versei: Séta a Petőfi téren, Efemér a mozgalmi nőről	20
<i>Borbély Szilárd</i> versei: Egy képzelt égbolt kékje, csakvers; Egy képzelt égbolt fellege, tájvers	22
<i>Tar Sándor</i> : Fehér habok (hangjáték)	23
<i>Csoóri Sándor</i> : Szögesdrót a tudatban (esszé)	36

Negyvenéves az Alföld

<i>Koczogh Ákos</i> : Az Alföld születése	44
<i>Mocsár Gábor</i> : Magamban bízva (részlet az önéletírásból)	49
<i>Juhász Béla</i> : Jegyzetek az Alföld történetéhez	66

*

<i>Nagy Miklós</i> : A pályakezdő Barta János (1926—1935)	77
<i>Görömbei András</i> : Emlékezés Kovács Kálmánra	81
<i>Kulcsár Szabó Ernő</i> : Kétféle modernség között (A hatvanéves Tamás Attiláról)	87

Szemle

<i>Bakó Endre</i> : Kiss Tamás: Méretlen idő	96
<i>Tüskés Tibor</i> : Stetka Éva: Eldobott gyötrelmem	99
<i>Keresztury Tibor</i> : Tar Sándor: Mért jó a póknak?	103
<i>Kiss Tamás</i> : Tóth-Máté Miklós: Az igazságtevő	105

Mondolat

<i>Márton László</i> : Térben-időben gondolkodni	107
<i>Szilágyi István</i> : Íróközgyűlés 1990. április 18—21.	109

képek

Holló László rajzai

A pályakezdő Barta János (1926-1935)

„Most is előttem van még a Preussische Staatsbibliothek óriási, üvegkupolás olvasóterme, ahol megint nagy papírpusztítás közepette hol olvastam, hol próbáltam írásban a magam bölceleti problémáit megfogalmazni és végiggondolni.” (B. J.: *Évfordulók*. 1981. 398.) Barta Jánosnak 1978-ban papírra vetett soraira emlékezve ugyancsak meglepődhetünk azon, milyen könyvekről is szóltak pályakezdő kisebb-nagyobb recenziói. Kétéves berlini ösztöndíjas tartózkodása alatt (1925 nyara — 1927 nyara) szorgalmas munkatársa lett a Collegium Hungaricum *Ungarische Jahrbücher* c. folyóiratának, százhusznál is több művet ismertetett, ám ezek között lélektanit meg filozófiát alig találhatunk. Az amatőr filozófus igazában Budapestre visszatérve adott jelt magáról: 1931—1935 vált szívesen látott dolgozótársává az *Atheneum* kritikai rovatának, s azt mindaddig gazdagította, amíg hozzá nem láthatott első nagy igényű tanulmányai (pl. *Berzsenyi* 1935; *A romantikus Vörösmarty* 1937—38) megfogalmazásához. Nem bölceleti tárgyú bírálatai ugyanakkor a *Nyugatban* láttak napvilágot.

A *Nyugatot* s a filozófusok hajdani közlönyét, az *Atheneumot* aligha kell bemutatnunk, annál inkább az *Ungarische Jahrbüchert*. A korán elhunyt Gragger Róbert (1887-1926), a berlini egyetem hungarológiai tanszékének megalapítója indította meg a magyar—német tudományos érintkezésnek ezt a színvonalas orgánumát. A *Jahrbücher* igen sokrétű könyvismertető rovatát a lektorokon kívül az ösztöndíjasok látták el anyaggal, ám nevüket általában elrejtették: Barta János szerzőségéről például mindössze egy „b” árulkodik. Mint a továbbiakban is tapasztalhatjuk, a bírálatokban nyoma sincs valamilyen felsőbb irányításnak, tárgyyszerűen kommentálták itt ama szerzőket is, akiket az akkori hazai hivatalosság, MTA, Kisfaludy Társaság egyáltalán nem kedvelt. Ez nagyrészt a főszerkesztő szellemi türelmességének, korszerű irodalmi műveltségének, érzékenységének köszönhető: Gragger például egy 1919-es előadásában értően és elismerően szólt nem csupán Adyról, hanem a hazai meg a német expresszionistákról is. (vö. *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 3. 1988.)

A fiatal Barta János legtöbbet a közelmúlt és jelen hazai szépirodalmával, irodalomtörténet-írásával foglalkozik a *Jahrbücher* meg a *Nyugat* ívein, amellet kiterjed figyelme a magyar művelődéspolitikára, társadalomtudományra, a német újpogányságra. Így recenzeálja 1927-ben Klebelsberg Kunó beszédeit, 1930-ban Weis István szociológiai művét, négy évvel később a hitlerista Ernst Bergmann kultúrfilozófiáját. (A pontos adatok idézése szükségtelen, bárki megtalálhatja őket a KLTE Könyvtárának 1977-ben publikált személyi könyvészetében, amely a továbbiakban is nélkülözhetetlen forrásunk.)

A keresztény egzisztencializmusnak a személyiséget magasra értékelő felfogását vallja a pályakezdő tudós. Ernest Bergmannal vitázva kifejti: „A vallásosság mélyebb a fajiságnál: lényeges jelenségei általános emberiek.” Másutt a többi fajt lenéző náci gőg botránkoztatja meg, amely „az igazi kultúra

megalkotását egyetlen fajnak sajátítja ki". E keresztény meggyőződésnek nincs köze a kor erősen politikai színezetű krisztianizmusához, amelyet maradi középosztályunk vall. A fennálló szociális renddel s annak művelődési intézményeivel elégedetlen gondolkodó szólal meg Weis István átfogó munkájának (*A magyar társadalom*. 1930.) ismertetésében. Barta itt leszögezi, hogy az a (művelődésbeli) teremtőerő, amely „fent” még kimutatható „általában nélkülözi a lendületet”. Ellenben: „A tanyai lakosság soraiban hemzsegnek a magyar őstehetségek.” A mondat szorosán véve idézet Weistől, ám az, aki átvette, leírása közben nagyon is gondolhatott a szülővárosára, Szentesre, s voltaképpen a saját tapasztalatait fogalmazta meg. Kívánatos volna a fenti terméketlenség és a lenti teremtőerő nagy feszültségét csökkentő „kiegyenlítőds”, csak hogy ezt — így Barta — „a sok társadalmi fokozat s azok értetlen szembenállása szinte lehetetlenné teszi”. A továbbiakban olvashatunk az önkormányzat elsovadásáról, amelyet a közigazgatás túltengése idéz elő, a tudomány-politika túlszervezéséről, „amely a befogadó rétegek megfelelő támogatása nélkül” egyoldalúan fejleszti a kutatást.

Weis István sok tekintetben óvatoskodó, elvi állásfoglalásról lemondó könyvének bemutatásakor fiatal irodalomtudósunk jóval kritikusabbnak bizonyul, mint korábban Klebelsberg beszédeiről írt beszámolójában. Az előbb idézett kijelentést tudománypolitikánk egyoldalúságáról — akár az egyébként valóban nagy tehetségű miniszter csöndes bírálatainak is tekinthetjük.

Barta János zsengei közül a Molnár Ferencről írt dolgozat (első megjelenési éve: 1927, új közlése 1976 = *Klasszikusok nyomában*) az, amelynek szintén határozott mondanivalója van a közelmúlt hazai társadalmáról. Megállapítja, hogy Molnár színművei „épp olyan szervetlenül, tagadhatatlan szakadással nőttek ki a múltból”, mint a nézőközönségük meg a főváros, „amely a történelemhez még utat nem talált”. Nehéz volna az analógia jogosultságát tagadni, noha bizonyos, hogy Budapest kozmopolitása előnyökkel is járt — jelentett, jelenthetett a modernség iránti fogékonyságot is.

Az 1930-as évek elején a pályakezdő tudós az *Atheneum* mellett főként a *Nyugatot* keresi föl kézírataival, nem a *Napkeletet*, bár első irodalomtörténeti publikációja — Horváth János szerkesztősége alatt — ott látott napvilágot 1925-ben (*Bánk és Melinda tragédiája*). Aligha tekinthetjük véletlennek ezt, hiszen a „keresztény-nemzeti szellem” jegyében a *Napkelet* akkori szerkesztősége számos másodrendű íróval dolgozott, elnéző volt a gondolati és formai sablonok iránt.

Barta János *Ungarische Jahrbücher*ben közölt kritikáit, rövid kommentárjait átnézve szembetűnő, hogy ő bizony igazságos szigorral számolt be 1926—1927-ben a *Napkelet* tényleges vagy potenciális munkatársairól. Gyallay Domonkos erdélyi történelmi regényében (*Vaskenyéren*, 1926) a szerves megoldást hiányolja, Mécs Lászlónak önisméltást, édeskés humanizmust vet a szemére, nincs jó véleménye Kozma Andor idejétmúlt honfoglalási eposzáról, sőt a nagy tekintélyű Herczeg Ferencről sem. Egy Észtországban észt nyelven, magyar szerzőtől kiadott rövid Herczeg-pályakép kapcsán 1927-ben megjegyzi, hogy abban „Herczeg irodalmi jelentősége némileg eltűzött”. (Kellott a szellemi önállóság, bátorság ez esetben, mert a jubiláns író 1925-ben Nobel-díjra ajánlotta az MTA, Horváth János fölterjesztésével.)

Akkor se változik a helyzet, ha az irodalomtörténet területére lépünk: a berlini ösztöndíjas ridegtárgyilagossággal, itt-ott fenntartásait kifejezve recen-

zeálja a pozitívizmus meg a Beöthy-iskola magas állású, ősz képviselőit, Mitrovics Gyulát, Császár Elemért stb., s határozottan tiltakozik a nyugatosokat kiátkozó Bartha József kezdetleges monográfiája (*Két nemzedék magyar irodalma. 1875—1925*) ellen.

A *Napkelet* köre talán el tudta volna viselni az *Ungarische Jahrbücher* ifjú munkatársainak effajta kritikáit, ha másfelől nem kellett volna oly sok elismerést tapasztalnia ugyanott az ellentábor irányában. Mert a berlini ösztöndíjasok — köztük főként Barta János — nem csupán a lassan vitathatatlan nagyságnak számító Ady, Babits, Móricz, Mórincz hármasságot tisztelték, hanem akadt jó szavuk a lázongó Szabó Dezső meg a bécsi emigrációból hazatért Komlós Aladár, sőt Kassák Lajos számára is. (Valóban feltűnő, hogy az avantgárddal szemben mindvégig tartózkodó Barta, ezúttal nem annyira a fenntartásait hangoztatja, mint azt, hogy a *Tisztaság könyve* szerzője vitathatatlanul tehetséges, és a konstruktívizmus „gazdagítja a modern ember kifejezési lehetőségeit”. (*Ungarische Jahrbücher* 1927.)

Ez már több a soknál! Halász Gábor, a *Napkelet* akkori buzgó dolgozótársa kezdi meg az irodalompolitikai ellentámadást az éppen meginduló *Magyar Szemle* első, 1927-i évfolyamában. Általában helyteleníti, hogy Berlinben „a félmúlt eszméinek jegyében” készülnek a könyvismertetések, a „liberális-radikális világnézet és irodalomfelfogás befolyása alatt”. Megszámolja a sorokat is. Íme, Mécs László mindössze nyolc fanyalgó sort kapott Bartától, míg ugyanő „kétszerannyi terjedelemben” tárgyalta Kassák Lajost „mint igazi költőt”. Halász Gábor figyelmét az sem kerüli el, hogy a recenzensek a kisebbségi magyar irodalom tekintetében is „tévesen” ítélnék. A nemzeti szellemű Gyallay Domonkos (Mécset nem is említve) „megrovódik”, míg az alig ismert liberális-baloldali felvidéki lírikusokban (Földes Sándor, Győry Dezső, Palotai Boris) a bontakozó jövőt látja Barta János.

Tanulságos a pályakezdőnek az a két cikke, amelyet 1927-ben a *Jahrbücher Kisebb közlemények* rovatában tesz közzé. (A *Nyugat* 1908—1927; *Irodalmi mozgalmak Magyarországon* 1927 márciustól júliusig.) Az első meggyőzőhet arról, hogy a fiatal kutatót szellemtörténeti-fenomenológiai nézetei olykor túlságosan elvont és egyoldalú ítéletekre készítetik. Például a *Nyugat* 1920—1925 előtti elbeszélőinek, kritikusaiknak érdemeit azért vonja kétségbe, mert a mozgalom — pszichológiára, szubjektívizmusra hajlamossága miatt — szerinte szükségszerűen csődöt mondott oly műfajokban, „ahol egy objektív szellemi struktúra létrehozása a cél”.

Értő és tömör méltatást tartalmaz a későbbi rövid írás Makkai Sándornak *Magyar fa sorsa* (1927) című könyvéről, amely úttörő Ady vallásos költészetének értelmezésében. Ennél is fontosabb ama bekezdés, amelyben időszerű cél, a nyugatosok és konzervatívok kibékülése érdekében az irodalompolitikai türelmesség egyetemesen érvényes elve kap távlatos megfogalmazást Barta Jánostól. „Mert nem káros az, ha egy nemzet irodalmában különböző, vagy nagyon ellentétes hangok hangzanak. Amikor különféle világnézeteket engedünk érvényesülni, akkor megszűnik a szélsőségek veszélye, amelyet éppen az elfojtás fokoz fel, közel kerülünk a korszakok és klikkek fölé magasodó nemzeti egységhez.”

Sokat vitatott kérdés akkoriban a művelődés, irodalom decentralizációja. Ezt kívánja szolgálni programnyilatkozata értelmében a szegedi *Széphalom*, Zolnai Béla 1927-től megjelenő havi szemléje. Berlini ösztöndíjasunknak azon-

ban szemet szúr, hogy a nyitószám nemigen felel meg a kitűzött célnak, tudomány és nagyközönség egymáshoz közelítésének. Jól példázhatja a szerkesztőség tévedését a két leghosszabb értekezés megemlítése: Mészöly Gedeon a jelentéktelen poéta, Mátyási József 1792-i útinaplójából ad ki, Platon államelméletét pedig Huszti professzor taglalja. Barta ironikus megjegyzése mindössze ennyi: „E témák mindenestre erősen érdeklik az alföldi magyarságot.”

Érdemes megfigyelni, hogy a néha robotnak tűnő kis ismertetések között mennyi olyan van, amelynek tárgya visszatérő hőse a pályakezdőnek, s a pályavégzőnek egyaránt. Mert nem csupán 1926-ban emlékezik meg a Széchenyi István *Naplójának* tudományos edíciójáról, ráímel erre az 54 esztendővel később írt *Széchenyi-élmény* című esszé, amellyel a *Napló* szemelvényes magyar fordításának megjelenését üdvözli. Jelképesnek érezhetjük ezt, s önkéntelenül fülünkbe csendülnek az *Epilógus* sorai, amelyekben Arany János korábban elindított munkáinak lezárásáért fohászkodik a Sorshoz: „Hol, mit kezdtem abban véget.”

Széchenyi mindvégig magas csúcson, csak a lángész számára elérhető magasságban állott irodalomtudósunk szemében. Abban, ahogy a *Nyugat* egyes nagyjait, kivált Babits Mihályt megítélte, szembetűnő változást, hullámzást figyelhetünk meg. Amit a berlini folyóiratban egykorú irodalmunkról megjelentet, az közvetve vagy közvetlenül elismerést fejez ki iránta. Babits — írja 1927-ben — valóban enyhíteni akar irodalmunk kettészakadtságán, Berzeviczyék, Császár Elemérék a megbékélés színe alatt holmi „megtérést” (újszerűbb szóval: önkritikát) követelnének a Nyugattól, ám viszonzásul határozott formában semmit sem ígérnek. Holott a folyóirat, s benne Babits szellemi iránya erősen megváltozott. Az első évtizedet jellemző szélsőséges egyéniségkultusz, az esszéket, bírálatokat meghatározó intellektualizmus-ellenesség (Ignotus, Hatvany Lajos) már a múlté. A *Halálfiat* méltatva épp azt emeli ki a pályakezdő, hogy ez nem cselekményes vagy lélektani regény, hanem kísérlet egy kor és több nemzedék „szellemi értékelésére — értelmezésére”. Szerzője e munkájával jelentősen emelkedett, „nagy lépést tett a klassziczizálódás felé”, alkotásában „a közösség számára felmérhetetlen nevelőerő” (a német „Bildungswert” szabatos lefordítása alig képzelhető el) testesül meg. Sokan gondolkoztak akkor hasonlóképpen. A szellemtörténet hívei (pl. Szerb Antal), a romantikus, önkifejező költőeszményt tagadók — élükön Halász Gáborral. Babits iránymutató lett: Európa felé mutatott, jelképezte a fegyelmettséget és igényességet, nemet mondott a politizálásra, a Nyugat mozgalom korábbi baloldaliságát egyfajta elvontabb, keresztény humanizmusra cserélte föl.

Barta János imént szemléltetett lelkes odaadása iránta kissé már a harmincas években is lehül. Még inkább a következő évtizedekben. Amikor a *Kritika* hasábjain 1966-ban az ún. akadémiai irodalomtörténetet bírálja, feltűnően kurtán említi a Rába György írta Babits-fejezetet, sokkalta több teret szentel Ady meg Móricz ottani bemutatásának. Úgy véljük, nem a poeta doctus eszmevilága, irodalompolitikája vált kétségessé előtte, inkább Babits lelkiéletének, művészi alkatának néhány alapvonása. Majd húsz esztendővel később, Rába György monográfiáját szemlélve az Alföldben (vö. *A pálya végén*. 1987) kifejti: Babits Mihály lelki életét „érezéscskék, nem nagy ívű érzelmi hullámok szövik át”. Ugyanitt mégis vitázik azokkal, akik a fentiek alapján

„passzivitást, reaktív, erőtlén” ihletettséget emlegetnének. Lát Barta ebben az életműben mozgalmasságot is: képességet a játékoságra, hajlamot a dacra, az olvasók kihívására, végül számon tartja a kifinomult poétának „a nyersbe, visszataszítóba való belemerülését” is. Summázva: mindvégig nagyszabású alkotónak tartotta Babitsot, noha annak esszészzerű, elméleti igényű regényírása, a középső pályaszakason meghírdetett-megvalósított klasszicizálódása utóbb már kevésbé vonzotta, tisztában volt egynémely korlátjával is.

Az érett tudós művek többféle felismerésének, tételének csíráit fedezhetjük föl e kommentárokbán, szűkszavú méltatásokban. Ámde hagyjuk az összefüggések kimutatását más alkalomra, s elégedjünk meg most két zárókövetkeztetés levonásával:

1. Noha Barta János 1930 után már alig készített bírálatokat a kortársi szépirodalomról, meg lettek volna a képességei hozzá. Berlini éveinek termése erről tanúskodik.

2. Kritikus hitvallása, amely természetesen irodalomtörténeti munkásságát is megalapozta, korán kialakult. Föllelhető egy 1926-os recenziójában az *Ungarische Jahrbücher* lapjain. Rass Károlynak Reményik Sándor pályáját felvázoló művében kárhoztatja a túlméretezett elismerést, kimondván: „A tudósnak nem dicsérnie kell, hanem először megértenie (=verstehen), majd leírnia és értékelnie.” Azt hiszem, e krédó csak látszólag szigorú, látszólag pusztán egyéni jellegű. Ma is elfogadhatjuk.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Emlékezés Kovács Kálmánra

Akik az ötvenes évek közepét követő két évtizedben voltak magyar szakos egyetemisták Debrecenben, ifjúságuk tovatűnt idejére visszaemlékezve, irodalomszemléletük táplálór forrásait keresve Kovács Kálmán előadásainál hosszan időznek. Ő úgy tudott tárgyáról beszélni, hogy az élet és az irodalom különbsége és mély összetartozása evidenciaként tűnt hallgatói elé. Az irodalom és az irodalom értő elemzése személyiségformáló erőként hatott. Egyikünk sem gondolt még arra, hogy lesz majd időszak, amelyik ezt a létfontosságú funkciót nyeglén félretolja, s bár semmi hozzáfoghatót nem állít a helyére, lemond személyiségformáló mélységperspektíváiról, lemond az emberi nagyság eszményéről. Esetleg „fogalmi vasráccsal” próbálja a létezés látszatát kölcsönözni a holtta jelentéktelenített művészetnek. Kovács Kálmán szemléletében az irodalmi műalkotásnak az emberi létet kitágító, egyetemesítő, nagyobb összefüggések rendjébe illesztő szerep jutott, de az irodalomnak ezt a különleges funkcióját az emberi létezés időbeli dimenziójának tudatosításával kapcsolta össze. Irodalomértelmezésének bevallott célja és ambíciója volt a műalkotás történeti létezésének tudatosítása, ez pedig a hatását tekintve az olvasó